

VINCO MICKEVIČIAUS-KRĖVĖS
ATMINIMO VALANDA LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOJE

Prieš 30 metų: apie Vinco Krėvės paskutinę kelionę į Subartonis

Vytautas Martinkus

Vinco Krėvės palaikų sugrįžimo į gimtinę istorija, kurią visi, manau, puikiai žino, o aš ją tik priminsiu 140-mečio proga, visiškai įsikūnijo prieš 30 metų – vieną 1992-ųjų rudens sekmadienį, spalio 18 d., Krėvės 110-mečio išvakarėse. Tą dieną V. Krėvės ir jo žmonos Marijos Onos palaikai iš Šventojo Kryžiaus kapinių Filadelfijoje (JAV), po kelionės lėktuvu ir automobiliais, pasiekė rašytojo gimtinę, ir urnos su jų pelenais buvo perlaidotos prie rašytojo tėvų, Subartonių kaimo kapinėse.

Rodos, ne taip seniai. Paradoksalu, bet ne viską prisiminimuose sekasi sudėlioti. Pirmiausia, jau anuomet buvo nelengva, tuo labiau šiandien sunku pasakyti, kiek žmonių tą dieną Vilniuje, kituose miestuose ir kaimuose pakeliui į Subartonis nusilenkė, nulydėjo akimis kortežą, meldėsi ir giedojo rašytojo gimtinėje po debesėliais, pakilusiais iš Gilšės ir Gelovinės ežerų. Nelengva apibūdinti ir lydėtojus apėmusią nuotaiką. Ji buvo gedulinga, bet kartu skaidri ir džiugi – kupina išsipildymo. Pagaliau įvyko, pagaliau padaryta. Vainikavo tą pabaigą, aišku, gedulingos mišios, kurias Merkinės bažnyčioje aukėjo vyskupas Juozapas Matulaitis, giedojo choras, skambėjo Lietuvos himnas. Pagaliau – malda kapinėse prie tėvų kapo, prie urnų su pelenais, Krėvės žodžiai, žinoma, jau ne paties autoriaus, o jo kraštiečio, perlojiškio aktoriaus Tomo Vaisietos galingu ir melodingu balsu tariami. Menu jaudulio pagautus visus kalbėtojus. Be kunigo suskaičiuoju jų septynis ar aštuonis. Kalbėjo Varėnos tarybos pirmininkas Bronius Kleponis, profesorius Albertas Zalatorius, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas Bronislovas Kuzmickas, LR kultūros ir švietimo ministras Darius Kuolys, Lietuvos mokslų akademijos prezidentas Benediktas Juodka, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius Vytautas Kaminskas, Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas Vytautas Martinkus. Padėkos žodį už tėvų kelionės rūpestį visiems tarė Ona Aldona Krėvaitė-Mošinskienė. A. Zalatoriaus pasakytoji kalba, jo paties raštuose ir buvo pavadinta panašiai, kaip manoji šiandien: „Paskutinė kelionė namo“. Sąjūdžio metraštininkas, Laisvės premijos laureatas Albinas Kentra įrašė ir paliko mums istorinių tos dienos vaizdų iš Vilniaus. Ir Jonas Bilinskas iš Druskininkų nufilmavo tos

VYTAUTAS
MARTINKUS

PRIEŠ 30
METŲ: APIE
VINCO KRĖVĖS
PASKUTINĘ
KELIONĘ
Į SUBARTONIS

kelionės paskutiniuosius kilometrus ir žingsnius – nuo Merkinės bažnyčios, rašytojui visada buvusios dangaus provaizdžiu, iki gimtųjų namų, iki kapo duobės, išmūrytos raudonomis plytomis prie kapinių koplyčios.

Toji ilga ir iškilminga Krėvės su žmona palaikų kelionė į Dainavos šalį anais laikais atrodė įprasta, vos ne kasdienė: juk nuo pirmųjų Sąjūdžio metų į Lietuvą, gimtuosius namus, pradėjo grįžti tremtinių palaikai. Tiek iš Rytų Sibiro, tiek iš Vakarų užjurių, tiek iš slaptų kapų miškuose ar kaimuose pačioje Lietuvoje. Vos prieš metus, 1991-aisiais, į Bitėnus prie Nemuno iškilmingai buvo sugrįžę Vydūno palaikai. Kita vertus, tik artimiausi giminės ar kraštiečiai, visuomenininkai, patys organizavę palaikų pervežimą ir juos palaidoję, galėjo įsivaizduoti ir suprasti, kiek daug reikalų, iš pirmo žvilgsnio labai paprastų, bet iš tikrųjų labai nelengvų, reikėdavo išspręsti. Nulemdavo net vieno asmens energija, užsispyrimas, valia.

Taip nutiko ir Krėvės atveju. Išvykstama iš gimtinės greičiau ir paprasčiau negu sugrįžtama. Rašytojas su šeima į Austriją pasitraukė 1944 m. liepą. Išeivijoje jis gyveno lygiai 10 metų. Ištiktas širdies smūgio, mirė 1954 m. liepos 7 d. Springfilde, Marplo gyvenvietėje netoli Filadelfijos. Palaidotas Patnamo lietuvių kapinėse (JAV).

Mintis perkelti rašytojo palaikus į Lietuvą kilo tikrai ne vienam, bet labiausiai ji nedavė ramybės Albertui Zalatoriui, žymiausiam Krėvės kūrybos analitikui. Tiesą sakant, toji idėja buvo paties Krėvės. Iliojaus universiteto pakviestas ir 1986 m. nuvykęs į vieną pirmųjų savo mokslinių stažuotčių JAV, Zalatorius, kaip ir kiti, turbūt perskaitė ją Krėvės archyve – laiškuose. 1944 m. lapkritį Vandai Sruogienei rašė iš Austrijos:

*Ir svajoju, ir sapnuoju dažnai, kad esu Lietuvoje, o kai nubundu, būnu visai nelaimingas, kad tai buvo tik sapnas.*¹

Išvykimas iš gimtinės, jos okupacija rašytojui kurį laiką tebeatrodė laikinas reikalas: <...> norisi vis tikėti, kad dar sulauksiu tų laimingų laikų, kada galėsiu grįžti Lietuvon ir ten atsigulti amžinam poilsiui šalia savo Tėvų ir protėvių ant Subartonių kapinyno.

1948 m. rašytame laiške sugrįžimo viltis išlikusi: *Aš nenoriu mirti Amerikoje, tik Lietuvoje.* Tačiau išryškėja ir antroji, sakyčiau, sakralinė, jau pomirtinė siekių dalis, įvardyta kaip jo priesakas gyviesiems: *Man dabar vienintelė svajonė, kad miręs būčiau palaidotas tose pačiose kapinėse, kur palaidoti mano Tėvai.*

Lietuvos okupacija užsitęsė, rašytojo vertinimai Lietuvoje paliko jam, deja, neteisingi, grėsmingai politizuoti, anot paties Krėvės, „[v]okiečiai norėjo mane sušaudyti, rusai paskelbė „liaudies priešu“, o lietuviai apspjaudė. Nieko sau likimas“,² tad po mirties palaikus priglobė Amerikos kraštas. Prie vyro amžinojo poilsio Filadelfijoje atgulė ir jo žmona. Palaikų perlaidojimo idėją subrandino, sakyčiau, gana platus Sąjūdis, ypač ją gražiai augino patys subartoniškiai ir merkiniškiai. Jau 1988-aisiais, minint 106-ąsias Krėvės gimimo metines, jie rašytojo gimtinėje Subartonyse susirinkę į šventinį būrį, svarstė šitą mintį. Dzūkijos kultūros fondo narys, fotografas Algimantas Černiauskas iš Merkinės griebė jautį už ragų: „Pakelkite ranką, kurie norite, kad vykdant paskutinę rašytojo valią, jo palaikai būtų grąžinti į gimtąją Dzūkijos žemę – Subartonis.“ Ir, apžvelgęs rankų mišką, paskelbė: „Vienbalsiai.“³

Vis dėlto, Krėvės (ir jo žmonos) palaikų perlaidojimo rūpesčiai turėjo įsibėgėti, jų iniciatoriai, ypač lyderiai, turėjo suvienyti jėgas. Tiek asmenines, tiek visuomenines, tiek valdžios institucijų.

¹ Iš 1944 m. lapkričio 11 d. laiško Vandai Sruogienei.

² Iš 1948 m. sausio 18 d. laiško Jonui Aisčiui.

³ „Subartonių kraštas“, Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinio parko direkcija, 2007, p. 75.

VYTAUTAS
MARTINKUS

PRIEŠ 30
METŲ: APIE
VINCO KRĖVĖS
PASKUTINĘ
KELIONĘ
Į SUBARTONIS

Profesorius Zalatorius buvo „minties ir veiksmo žmogus“ (Vanda Juknaitė). Iš tikrųjų, sunku pervertinti jo, nuo 1991-ųjų – Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių literatūros katedros vedėjo, pastangas, be kurių toks perlaidojimas, manau, tikrai nebūtų taip greitai ir sklandžiai įvykęs. Zalatoriui visada sekėsi savo idėjomis užkrėsti kitus tiek Lietuvoje, tiek Amerikoje gyvenančius lituanistus, kultūrininkus. Subūręs keletą bendraminčių JAV, tarp kurių buvo rašytojo dukra Ona Aldona, rašytojas Kostas Ostrauskas, literatūrologas Vincas Maciūnas, istorikas Antanas Vasiliauskas-Vasys, kalbininkas Alfredas Senas (Alfred Senn), literatūrologė Violeta Kelertienė ir kiti, jis išgavo jų pažadą, kad palaikų parengimas kelionei į Lietuvą yra visai realus.

Tada Zalatorius komandą Krėvės reikalui pradėjo burti ir Lietuvoje. Tuo metu buvau LRS pirmininkas, tad gerai menu, kad jau pirm Nepriklausomybės atgavimo profesorius asmeniškai teiravosi mano nuomonės, o vėliau, puikiai ją žinodamas, vis perklaudavo. Gal 1990-aisiais Krėvės archyvo ir palaikų grįžimo į Lietuvą klausimą jis iškėlė per LRS valdybos posėdį. Idėjai valdybos nariai be svyravimų pritarė. 1992 m. pradžioje valdyba gavo A. Zalatoriaus kreipimąsi dėl Vinco Mickevičiaus-Krėvės atminimo įamžinimo ir memorialinio muziejaus įkūrimo. Buvo sudaryta Krėvės ir jo žmonos palaikų perlaidojimo komisija. Perlaidojimo idėjai nuo pat pradžių pritarė ir LMA prezidentas Juras Požela, visas LMA prezidiumas, vėliau – prezidentas Benediktas Juodka. Idėją rėmė Kultūros ministerija, politikai iš Aukščiausiosios Tarybos, Lietuvos kultūros fondas. Paraleliai vyko diskusijos ir pasirengimas, lėšų kaupimas paminklui Krėvei Merkinėje pastatyti.

Taigi idėjos įgyvendinimas užtruko ne vienus metus. Pasitariant, beje, toli gražu ne iš karto dėl visko sutariant, buvo suplanuoti juridiniai ir faktiniai (medžiaginiai) palaikų kremavimo ir jų atvežimo į Lietuvą etapai. Reikalus komplikavo tai, kad reikėjo inventorizuoti archyvą: gerai, kad savo stažuočių JAV metu Zalatorius Krėvės perlaidojimo klausimus natūraliai susiejo su rašytojo archyvo likimu – jo atidavimu Lietuvai ir pervežimo į tėvynę klausimais. Rinkdamas medžiagą monografijai apie Vincą Krėvę, Zalatorius, mano akimis, labai daug prisidėjo, kad archyvo parengimas kelionei į Lietuvą būtų spartesnis ir palaikai būtų perlaidoti būtent per 110-ąsias rašytojo gimimo metines.

Ne mažiau svarbia grandimi šiuose planuose tapo Onos Aldonos Krėvaitės-Mošinskienės viešnagė Lietuvoje 1990-ųjų rudenį. Šiek tiek talkinau Zalatoriui ją organizuojant. Viešnagės metu Ona Aldona aplankė Subartonį, Merkinę, Kauną. Keliaujant per Lietuvą ir jai, ir Zalatoriui iš naujo iškildavo palaikų perlaidojimo Lietuvoje vietovės klausimas. Vinco Krėvės testamentinė valia, jo aiškūs žodžiai tarsi buvo iš naujo apsvarstyti, patikrinti. Kaune Oną Aldoną gerokai nuvylė namo Vydūno gatvėje, kur tėvų gyventa prieš karą, apleista būklė. Užtat buvo patenkinta tuo, ką išvydo Maironio lietuvių literatūros muziejuje. Susitikti su seserimi – nesantuokine Krėvės dukra Loreta Gražina Latonaite, kuri tada gyveno Kaune, dirbo akių ligų gydytoja, buvo pradedanti tapytoja ir literatė, jau išleidusi pirmąją savo knygą, Ona Aldona neparodė noro. Ji nepripažino nesantuokinės sesers, laikė save vienintele tėvo įpėdine, kiek vėliau rašė:

*Labai prašau Jūsų visų parodyti iniciatyvą, išmintį ir gerą valią, kad tie daiktai atsidurtų Krėvės memorialiniame muziejuje ir kad mano tėvams būtų smagiau ilsėtis Subartonių kapinėse... Tokia yra mano, kaip **vienintelės įpėdinės, valia** <...> (paryškinta cituojant)⁴.*

O. A. Krėvaitė, tuomet jau įpusėjusi 8-ąją dešimtį, buvo guvaus ir linksmo, sakyčiau, labai dzūkiško charakterio, turėjo įgimtą humoro jausmą, mokėjo svetimų kalbų, nestokojo iškalbos, buvo žvali, energinga, domėjosi Lietuvos istorijos, kultūros ir politikos klausimais.

VYTAUTAS
MARTINKUS

PRIEŠ 30
METŲ: APIE
VINCO KRĖVĖS
PASKUTINĘ
KELIONĘ
Į SUBARTONIŲ

⁴ Iš laiško Maironio lietuvių literatūros muziejui.

Surengėme jos susitikimus su LRS nariais ir LLTI mokslininkais. Lietuvos rašytojai domėjosi ne tik Vinco Krėvės gyvenimu išeivijoje, bet ir platesniais išeivijos literatūros klausimais, tarp jų – literatūrine Krėvės premija, kurią 1952 m. įsteigė Lietuvių akademinis sambūris Monrealyje. Ji buvo skiriama už dvejų metų laikotarpį išleistas grožinės literatūros knygas. Anais 1990 metais buvo įteikta jau penkioliktoji Krėvės premija.

Viešnagės metu O. A. Krėvaitė davė keletą interviu spaudai, vienas jų buvo išskirtinai ilgas – net iš 60 klausimų, į kuriuos ji atsakė Zalatoriui. Susitikimuose paprastai sakydavo, kad tik čia, Lietuvoje, turėtų būti sutarta, ką iš jos tėvo daiktų pergabenti, kaip jo rankraštinių archyvą saugoti. Kur turėtų (galėtų) būti palaidoti tėvo ir motinos palaikai, ji taip pat nesiėmė viena pati spręsti. Buvo aptarinėjamos tos pačios trys vietovės: Kaunas, Vilnius ir tėviškė (su alternatyva – Subartonyse arba Merkinėje). Visos vietovės, be abejonės, prasmingos ir simboliškos. „Jūs turit nuspręsti, kur geriausia palaidoti“, – kartojo ji.⁵ Vis dėlto, po viešnagės (su A. Zalatoriumi) Subartonyse, kiek teko patirti, atsirado daugiau prielankumo gimtinei.

Dvejonės baigėsi 1992 m. gegužę. Palaikų perlaidojimo komisija surengė savo atstovų kelionę į Merkinę ir Subartonį. Nuvažiavome trise – Petras Dirgėla, Albertas Zalatorius ir aš. Dar sykį tenai su rašytojo kraštiečiais apsvarsčius klausimą, visus *pro et contra* argumentus, buvo apsispręsta: perlaidojama bus Subartonių kapinėse, ten pat, kur ilsisi rašytojo tėvai, kur stovės medžio drožėjo Ipolito Užkurnio stogastulpis. Beje, tais metais subartoniškai, laukdami V. Krėvės ir jo žmonos Onos Marijos palaikų, Subartonių kaimo kapinėse pastatys naują koplyčią (pagal Zigmo Kindario projektą).

Telieka ir šiandien, po 30 metų, pasidžiaugti, kad Krėvės valia įvykdyta. Jo palaikai sugrįžo ir ilsisi prie tėvų laisvoje Lietuvoje. Anos, spalio 18-osios, dienos vakaras buvo šventiškas ne tik A. Zalatoriaus namuose, bet ir daugelio lietuvių šeimose. Palaikų perlaidojimo akcija paspartino ir Krėvės archyvo, jo asmeninių daiktų sugrįžimą į Lietuvą, rašytojo memorialinio buto muziejaus steigimą ir atidarymą (1997). Ne viskas turbūt organizatorių buvo padaryta be priekaišto. Tarkim nesantuokinė Krėvės duktė Loreta Gražina perlaidojimo iškilmėse dalyvavo *inkognito*, jos niekur nepristatant.

Iki šiol kalbėjau, nesusiedamas Krėvės vardo su politiniais istoriniais įvykiais Lietuvoje. Tačiau Krėvės biografija bei kūryba yra svarbūs ne tik literatūros mylėtojams, bet ir istorikams, ir politikams. Dėl jo gyvenimo įvykių ginčijamasi – nesutariama, jie skirtingai vertinami. Ir aną, 1992-ųjų spalį, kai O. A. Krėvaitė atvežė tėvų pelenus, Lietuvoje liepsnojo politiniai laužai – vyko rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą kampanija. Iki pirmojo rinkimų turo buvo likusi vos savaitė. Politinis klausimas, kas ir ko vertas Lietuvoje, buvo itin aštrus. Lemtingai ar atsitiktinai, tačiau galima sakyti kad net po mirties sugrįžęs į Lietuvą, Krėvė vėl, jau metafiziškai, stojo į savo gimtinės *praeities ir ateities kryžkelę*.

Vakare, sugrįžus iš Subartonių, prie puodelio kavos profesorius A. Zalatorius, V. Krėvės ištikimybės Lietuvai ir jo meilės savo gimtinei turbūt talentingiausias ir nuosekliausias advokatas, vėl prisiminė politinius kaltinimus klasikui. Ir vėl atmetė juos, iš esmės pakartodamas tai, ką tą dieną buvo kalbėjęs prie jo urnos su pelenais kapinėse. Liūdna, sakė jis, kad kažin, ar prie jo kapo ateis ir atsiklaups tie, kas jį apšaukė „liaudies priešu“, „pašalino iš Mokslų akademijos“, vadino „kvislingu“, „bolševikų mauru“. O to nepadarę, jo neatsiprašę, vėl kartojo profesorius, nebūsime Krėvės verti. Tuos savo argumentus sustiprino dar sykį, jau kalbėdamas prieš besiantinančią mirtį, 1998 m., kai priėmė Lietuvos mokslų akademijos Vinco Mickevičiaus-Krėvės vardinę premiją. Zalatorius turėjo gerą „uoslę“, gebėjo perprasti

VYTAUTAS
MARTINKUS

PRIEŠ 30
METŲ: APIE
VINCO KRĖVĖS
PASKUTINĘ
KELIONĘ
Į SUBARTONĮ

⁵ Albertas Zalatorius, „Šešiasdešimt klausimų Krėvės dukrai“, *Metai*, 1991, Nr. 3, p. 117.

žmonių charakterius ir tikruosius gyvenimo tikslus, jų darbų, nebūtinai iš pirmo žvilgsnio nepriekaištingų, prasmę.

Absurdišku nesusipratimu, sakyčiau, tik politinių ginčų ar rietenų ironiška grimasa vadin-
tinas, jau po 1992 m. rinkimų, Zalatoriaus nugirstas priekaištas, apie kurį profesorius puse
lūpų man prasitarė. Profesoriumi subtiliai buvo prikišta sakant, kad Krėvės ir jo žmonos pa-
laikų perlaidojimas galbūt padėjo kairiesiems (buvusiems „komunistams“) laimėti rinkimus
į Aukščiausiąją Tarybą. Ką čia bekomentuosi – ir juokinga, ir graudu.

140-ųjų gimimo metinių išvakarėse, kaip ir prieš 30 metų, reikia pakartoti, ką tikrai ži-
nome. Tik istorinis laikas, tik pati Tauta sprendžia rašytojo Krėvės talento ir jo sąžinės bylą.
Pavieniai tyrėjai vieni niekada jos neišspręs, bet visada gali ir privalo geranoriškai joje talkinti.

*Vinco Mickevičiaus-Krėvės nuotrauka iš Lietuvių literatūros
ir tautosakos instituto bibliotekos fototekos*

VYTAUTAS
MARTINKUS

PRIEŠ 30
METŲ: APIE
VINCO KRĖVĖS
PASKUTINĘ
KELIONĘ
Į SUBARTONIS